

genlijk een verdedigbare keuze: de inleiding, het eerste boek en het nawoord bij dit boek, verder zeven van de vijftien hoofdstukken uit boek II. Voor deze uitgave heeft B.A.G.M. Tromp een heldere en uitvoerige inleiding geschreven.

* * *

WIJSGERIGE ANTROPOLOGIE

F. van Raalten, *Antropologie in hoofdzinnen*, Baarn, Ambo, & Schoten, Westland, 1986, 158 blz., 590 Fr. ISBN 90-263-0783-7

Van de onlangs overleden filosofiedocent uit Groningen, F. van Raalten zijn er heel wat interessante handboeken verschenen. Zijn concept was kennelijk de studenten hoofdzinnen bezorgen van de hoofdfiguren uit de geschiedenis van de filosofie, of de hoofdpijnen ter sprake brengen die met ons dagelijks leven verband houden. Hierbij bestaat wel een bezwaar: een verschraalde presentatie van reflecties die in het oorspronkelijke werk toch heel wat genuanceerder zijn ontwikkeld. Men kan niemands denken met een paar slagzinnen typeren. De studenten met schema's en slogans naar hun studeerkamer sturen, dat kan eigenlijk alleen maar het werk van sofisten zijn, niet van ernstige en ervaren leraren. Vandaar dat handboeken, die liefst een beperkt thema behandelen, moeten worden aangevuld met de lectuur van oorspronkelijk werk. In dit perspectief kan men hopen dat ook het boek van Van Raalten met het lezen van de eigenlijke teksten gepaard gaat, zoniet blijft men op het niveau van de inleiding en van de eerste vermoedens.

Antropologie in hoofdzinnen bevat een eerste kennismaking met tien auteurs. Het is alsof Van Raalten zich heeft afgevraagd: 'in welke richting oriënteren zich volgende denkers wanneer ze zich met de vraag naar de mens inlaten?' De denkers die hij dan introduceert zijn nu Plato, Aristoteles, Augustinus, Descartes, Guelinckx en Lamettrie (de tekst, waarin deze twee auteurs samen worden genomen, is door D. Draaisma geschreven), Kant, Nietzsche, Husserl (met een uitvoerige paragraaf over cognitieve psychologie door R.J. Jorna) en tenslotte Sartre. Het geheel is door een uitvoerige inleiding en 'uitleiding' omkaderd.

Zoals men kan verwachten, zijn de verschillende hoofdstukken in waarde ongelijk. Het Kant-hoofdstuk is in dit opzicht eerder zwak, en de bijdrage over Husserl wordt door de uitvoerige paragraaf over de cognitieve psychologie wat scheef getrokken. Maar al bij al kan men wel besluiten dat het boek echt introductief moet kunnen werken. Het is bijvoorbeeld goed dat de auteur zijn onderzoekswerk rond de thema's lichaam-ziel-geest (L-Z-G) heeft geconcentreerd, zodat de lezer een steeds terugkerend referentiepunt heeft.

Hoewel de auteur over sommige denkers enkele heel rake opmerkingen maakt, blijft zijn boek aan de oppervlakte. De historiciteit van het denken over de mens komt niet uit de verf. De auteur maakt een vrij grote sprong van Augustinus naar Descartes, alsof er in de middeleeuwen niemand is die iets ernstigs over de mens heeft verteld. Verder is zijn lichaams-begrip helemaal niet diepzinnig. Een onderscheid tussen 'lichaam' en 'lijf' zou wel kunnen hebben geholpen. In dat verband mist hij een kans bij de vertaling van een Husserl-fragment, §44 van de *Cartesianische Meditationen* (VR blz. 115). Hij had met de vader van de moderne fenomenologie in discussie kunnen treden om over de lijfelijheid van de mens

te spreken. In dat verband zou Merleau-Ponty beter in dit boekje hebben gepast dan Sartre.

In het laatste hoofdstuk geeft Van Raalten een eigen schets voor een antropologie. Het zijn slechts enkele bladzijden waarin hij zowel kritisch tegenover de behandelde auteurs staat als enkele persoonlijke oriëntaties geeft. Hierbij is het goed te merken dat hij eindelijk wat aandacht aan de taal schenkt, maar dan de taal helaas als "werktuig van de geest waardoor hij zich, als verstand, door de wereld begeeft, de dingen benoemt, deze zich tot het bewustzijn brengt en dit doet samen met anderen in één taalverband" (blz. 140). Maar te weinig komt hier aan bod dat de mens eerst en vooral talig *is* en bijgevolg *in* de taal spreekt en denkt, en dat daarbij de concrete materialiteit van zijn denken de verlijfelijking van een bepaalde taal (Nederlands, Frans) in het gesproken woord kent. De drie-indeling 'langage-langue-parole' van de Saussure zou hier verhelderend kunnen worden gebruikt.

Maar goed, dit boek is stimulerend en de oriënterende docent krijgt voldoende gelegenheid voor het maken van vruchtbare aanvullingen.

Jacques DE VISSCHER

* * *

DENKEN OVER HET KWAAD

Paul Ricoeur, *Le mal. Un défi à la philosophie et à la théologie*. Genève, Labor et Fides, 1986, 45 blz. ISBN 2-8309-0089-8

Een heel belangrijk fragment van het oeuvre van Paul Ricoeur is aan de problematiek van het kwaad gewijd. Zijn onafgewerkt gebleven trilogie *Philosophie de la volonté* omvat naast *Le volontaire et l'involontaire* de onvolprezen *Finitude et culpabilité*, dat zelf uit twee delen bestaat: *L'homme faillible* en *La symbolique du mal*. Dit alles werd uitgewerkt in een boeiend programmatisch opzet: eerst fenomenologisch naar het wezen van de wil en naar de vrijheid peilen, vervolgens in een wijsgerige antropologie de zwakke plek in de mens zoeken die dan de 'plaats' van het kwaad zou zijn. Daarna komen de expressies van het kwaad aan bod door een kritische hermeneutiek van de mythen, die de oorsprong van het kwaad verhalen, en van de symbolen, die in de stichtende levensverhalen de geprivilegieerde betekenissen articuleren. (In een derde deel van deze wijsbegeerte van de wil, een poëtiëk van de wil, had Paul Ricoeur de concrete, onder andere politieke, manifestaties van het willen op het oog; maar dit deel heeft onze auteur nooit uitgewerkt of gepubliceerd). Na *La symbolique du mal*, waarin Ricoeur schitterend interpretatiewerk van een viertal mythen heeft geleverd, heeft hij hier en daar, naar aanleiding van colloquia, een aantal wijsgerige implicaties van deze hermeneutiek van het kwaad toegelicht. In de verzamelbundel *Le conflit des interprétations* zijn deze schoolvoorbeelden van hermeneutische reflectie opgenomen (zie de sectie: 'La symbolique du mal interprétée').

Aangezien Ricoeur zich daarna meer en meer met de vraagstukken van de interpretatie en van de 'geheimen' van de taal en van het verhalen heeft ingelaten, heeft hij de problematiek van het kwaad grotendeels verlaten. Een andere reden moet echter ook gezocht worden in een vernieuwde oriëntatie in zijn visie op de ethiek. Drie auteurs hebben zijn (kan-